

Pálóczi Horváth András
80. születésnapja tiszteletére

Tatárjárás konferencia

Lakitelek–Hungarikum Liget
2022. szeptember 21–23.

A Kecskeméti Katona József Múzeum és „A tatárjárás Magyarországon és a mongol hódítás eurázsiai összefüggései” című projekt (NKFIH no. K-128880) együttműködésében

KJM Kecskeméti
Katona József Múzeum

Hasznos tudnivalók:

www.hungarikumliget.hu

Szállás

Tiszavirág Vendégház
6065 Lakitelek, Szentkirályi út 5.
Tel.: 76 549 050
E-mail: hotelclubtisza@nepfolakitelek.hu

Szakmai kirándulás helyszínei

Szank – Kiskun emlékhely

6131 Szank Emlékhely dűlő 1.
GPS 46.5631, 19.6775

Tázlár – Templomhegy, Árpád-kori emlékhely

6326 Tázlár Soltvackerti út 17.
GPS 46.5521, 19.5008

Szentkirály – Középkori templom

6031 Szentkirály Pusztatemplom park 1.
GPS 46.9207, 19.926

Program

2022. SZEPTEMBER 21., SZERDA

9.00 – 9.45 Regisztráció

9.45 – 10.00 Köszöntő

Szekcióelnök: Dr. Pálóczi Horváth András

10.00 – 10.20 Dr. Laszlovszky József: A tatárjárás régészete

10.20 – 10.40 Dr. Nagy Balázs: A tatárjárás az újabb nemzetközi szakirodalomban: Mi történt az elmúlt évtizedben?

10.40 – 11.00 Dr. Pusztai Tamás – Bodnár Tamás: Hogyan járult hozzá az Árpád-kori településhálózat kutatása a Muhi csata rekonstrukciójához?

11.00 – 11.20 szünet

11.20 – 11.40 Dr. habil. F. Romhányi Beatrix DSc: A tatárjárás pusztításának nyomai – rövid és hosszú távú következmények

11.40 – 12.00 Bernert Zsolt – Buzár Ágota – Dr. Csornay Boldizsár: A tatárjárás kori horizont embertani anyagának értékelése

12.00 – 12.20 Dr. Kiss Andrea: Időjárás, középkori kis klímaoptimum – és a Tatárjárás

12.20 – 12.30 vita

12.30 – 13.30 Ebéd szünet

Szekcióelnök: Nagy Szabolcs Balázs

13.30 – 13.50 Dr. Szörényi Gábor – Miskolczi Melinda: Egy tatárjárás kori áldozat Ócsanásról.

13.50 – 14.10 Dr. Kertész Róbert: A mongol invázió nyomai Szolnokon

14.10 – 14.30 Dr. B. Szabó János – Terei György – Gálvölgyi Orsolya – Szolnoki Tamás: A tatárjárás régészeti és történeti emlékei a főváros területéről

14.30 – 14.50 szünet

14.50 – 15.10 Dr. Rácz Tibor Ákos: A tatárjárás lelethorizontja Pest megyében

15.10 – 15.30 Dr. K. Németh András: A tatárjárás régészeti emlékei Tolna megyében

15.30 – 15.50 Dr. Rosta Szabolcs: A tatárjárás régészeti horizontja a Kiskunságban

15.50 – 16.10 szünet

Szekcióelnök: Dr. Ringer István

16.10 – 16.30 Dr. Kiss-Biró Gyöngyvér: A kétszer meglett kincs – Kopáncs-pusztá

16.30 – 16.50 Dr. Tóth Csaba: A tatárjárás kori lelethorizont lehetséges értelmezései

16.50 – 17.10 Nagy Balázs: Észrevételek és értelmezési lehetőségek az 1241/2. évi kincshorizont lemezpénzei kapcsán

17.10 – 17.30 szünet

17.30 – 17.50 Dr. habil. Kálnoky-Gyöngyösi Márton DSc: Régi kérdések – régi és új válaszok a 13. század első felének magyar pénzveréséről

17.50 – 18.10 Dr. habil. Körmendi Tamás: A H69 denár keltezésének problémája: régebbi és újabb érvek és ellenérvek

18.10 – 18.30 Ujszászi Róbert: A magyar lemezpénzek datálásának sarokpontjai – régi és új nézőpontok

18.30 – 18.50 vita

18.50 – 19.20 szállás elfoglalás, szabad program

19.20 – 20.40 Vacsora

21.00 – 22.30 Borkóstoló

2022. SZEPTEMBER 22., CSÜTÖRTÖK

08:00 – 09:20 Reggeli

Szekcióelnök: Dr. Horváth Ferenc

09:20 – 09:40 Dr. habil. Feld István: Várak és erődített helyek a tatárjárás előtt, alatt és után – kronológia, forma és funkció

09:40 – 10:00 Buzás Gergely: Korai kővárak és a tatárjárás: Eger és Visegrád példája

10:00 – 10:20 Dr. Mordovin Maxim: Sáncvárak a 13. században

10:20 – 10:40 szünet

10:40 – 11:00 Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi: Tartarosz Tázláron – Pokoljárás a Kiskunságban.

11:00 – 11:20 Pányá István – Csendes Dominika – Görög Vilmos – Bús Bence: Tatárjárás kori erődítés Kelebián

11:20 – 11:40 Dr. Hatházi Gábor – Kovács Lóránd Olivér: Árpád-kori cinterem-erődítések nyomai Perkatán (Fejér megye)

11:40 – 12:00 Dr. Rosta Szabolcs – Pányá István: A középkori templomokat övező körárok kérdése – tatárjárás kori védműrendszer az Alföldön

12:00 – 12:20 vita

12:20 – 13:20 Ebéd szünet

13:30 – 17:30 kirándulás / szabad program

Szank – Kiskun Emlékhely 54 km (1 óra), Tázlár +16 km (15 perc)

Szekcióelnök: Dr. Mészáros Orsolya

17:30 – 17:50 Rózsa Zoltán – Adamek Péter: Újabb gondolatok a tatárjárás kori állatalkos gyűűkről

17:50 – 18:10 Kotán Dávid: A háború gépezetei: ostrom- és védelmi szerkezetek a tatárjárás idején

18:10 – 18:30 Dr. Major Balázs – Németh Veronika: Egres monostora a 13. században, építéstörténeti adatok és a mongol támadás nyomai

18:30 – 18:50 Dr. habil. Wolf Mária: A tatárjárás régészeti emlékei az abaujvári ispánsági várban.

18:50 – 19:00 vita

19:00 – 20:30 Vacsora

20:30 – Dr. Pálóczi Horváth András köszöntése

21:30 – Tűzgyűjtás

2022. SZEPTEMBER 23., PÉNTEK

08:00 – 09:20 Reggeli

Szekcióelnök: Dr. Tomka Gábor

09:20 – 09:40 Prof. Dr. Takács Miklós DSc: „De hol vannak itt a kunok?” – Egy bogrács-kutató megjegyzései

09:40 – 10:00 Vargha Mária: Középkori ötvöskészlet Nádudvar határából

10:00 – 10:20 Berek Veronika: A Magyarország területén előkerült limoges-i eredetű keresztek és egyéb fémtárgyak kapcsolata a tatárjárással

10:20 – 10:40 szünet

10:40 – 11:00 Dr. Botár István: Székelyföld várai és a tatárjárás

11:00 – 11:20 Dr. Sőfalvi András: Karácsonkő vára, a milkói püspökség és a tatárjárás

11:20 – 11:40 Dr. Katona-Kiss Attila: Kun vezéri temetkezés leletei a Temesvidékről – Régészeti és helynévi adatok a Borcsol nemzetség történetéhez

11:40 – 12:00 szünet

12:00 – 12:20 Dr. Kovács Szilvia: A Magyar Királyságból elhurcolt foglyok a Mongol Birodalomban

12:20 – 12:40 Prof. Dr. Zimonyi István: A mongol nyugati hadjárat helye a hódítási hullámokban és stratégiai céljai

12:40 – 13:00 Dr. P. Szabó Sándor: A muhi csata tatár narratívája kínai nyelvű mongol források alapján

13:00 – 13:20 vita

13:20 – 14:20 Ebéd szünet

14:20 – Kiállítások, planetárium / egyéni kirándulás Szentkirályra

2022. SZEPTEMBER 21., SZERDA

Dr. Laszlovszky József

A tatárjárás régészete

A magyarországi tatárjárás régészetének kutatása alapvető változásokon ment keresztül az elmúlt két évtizedben. Ezt megelőzően elsősorban az írott forrásokból ismert, vagy azokból kikövetkeztethető események régészeti nyomait, leleteit próbálták meg feltárni a korszak kutatói. Az utóbbi húsz évben megsokszorozódott azon lelőhelyeknek és leleteknek a száma, amelyek közvetlenül a tatárjárás eseménysorához kapcsolhatóak, valamint azok a régészeti eredmények, amelyek a mongol támadás rövid, közép és hosszú távú hatásait világítják meg. A megelőző feltárások mellett ebben kiemelkedő szerepe van a közösségi régészeti programoknak és a fémkeresős kutatásoknak is. Ennek ellenére a tatárjárás régészeti forrásait még mindig egy történeti narratíva, az írott források által nyújtott keret segítségével próbáljuk meg értelmezni. Ez a részben hadtörténeti kutatási irány leginkább eseménysorok, hadseregmozgások felvázolására ad lehetőséget, és viszonylag keveset mond arról, hogy egy-egy régióban mi történhetett 1241-42-ben, a pusztulás milyen mértékével számolhatunk az adott területen. Korábban történészek az okleveles említések alapján próbálták ez utóbbira választ adni, de csak korlátozott eredményeket értek el. Különösen szembeötlő ez a probléma azon területek esetében, ahol az elbeszélő források vagy a néhány rendelkezésre álló okleveles forrásunk nem adnak információt a tatárjárás eseményeire. Ezzel szemben a nagyszámú új régészeti forrás (kincsleletek, fémkeresős leletek, pusztulás nyomait mutató helyszínek, erődített helyek stb.) olyan területekről is rendelkezésünkre áll, amelyről szinte nincsen történeti információnk.

Az előadás a legújabb régészeti eredmények, valamint a konferencián elhangzott beszámolók alapján vázolja fel, hogy milyen régészeti megközelítési módokat lehet még bevonni a vizsgálatokba. Az írott forrásokra épülő történeti rekonstrukciók kritikai áttekintése után bemutatom a különféle régészeti értelmezési kereteket. Ezek egy része új, a történeti narratívától eltérő megközelítési módokat jelenít meg. Például bizonyos leletek és régészeti jelenségek térbeli elterjedését elemezve, vagy különféle történeti, régészeti, helynévi indikátorokat együttesen használva a tatárjárás pusztulásának mértéke nagyobb határfokkal vizsgálható. Az újabb régészeti kutatások során már eddig is meg lehetett fogalmazni bizonyos módszertani következtetéseket, és olyan kutatási irányokat lehetett felvázolni, amelyek alapvetően új eredményekhez vezettek el, például az Alföld területén

lezajlott tatárjárás kori eseményekre és azok hatására. Az előadás kísérletet tesz arra is, hogy felvázolja azokat a kutatási lehetőségeket, módszereket és irányzatokat, amelyek a következő évek régészeti vizsgálataiban eredményesen alkalmazhatóak lesznek.

Dr. Nagy Balázs

A tatárjárás az újabb nemzetközi szakirodalomban: Mi történt az elmúlt évtizedben?

A 2011 szeptemberében tartott konferencián „A tatárjárás az újabb nemzetközi szakirodalomban” címmel tartottam előadást, áttekintve az akkor elérhető friss kutatásokat, természetesen utalva az általam szerkesztett, 2003-ban megjelent Tatárjárás-kötetre is. A jelen előadás már a címében is nem titkoltan erre a korábbi előadásra utal. 2011 óta mind a nemzetközi, mind a hazai kutatások számos lényeges új eredményt hoztak, ez idő alatt új kutatócsoportok szerveződtek, számos új központja alakult ki a mongolok európai expanziójára vonatkozó kutatásoknak, egyre több forráskiadás, illetve összefoglaló igényű kiadvány jelent meg ezzel kapcsolatban. Az előadás célja, hogy lehetőség szerint minél teljesebb áttekintés adjon az újabb kutatásokról.

Dr. Pusztai Tamás - Bodnár Tamás

Hogyan járult hozzá az Árpád-kori településhálózat kutatása a Muhi csata rekonstrukciójához?

Több, mint 20 éve végezzük azt a munkát, melynek célja a történeti Borsod-megye elpusztult Árpád-és középkori településeinek térképezése, a településhálózat rekonstrukciója. A hálózat pontjai- a települések- segítenek meghatározni az úthálózatot is. Az úthálózat megrajzolása a Sajó-Hernád összefolyás környezetében alapvető eleme a Muhi-csata rekonstrukciójának is: Milyen úton haladt IV. Béla serege, hol volt a híd, melyért a harcok folytak, ahol a tatárok átkeltek, hol lehettek egyéb átkelők a folyón? A 2000-es évek elején Muhi és Ónod környezetében sikerült megtalálni a középkorban elpusztult Sajóhídvég települését, ami egyértelműen kijelöli a híd egyik végét. Ez az a fix pont, mellyel kutatásunk hozzájárul a Muhi-csata körülményeinek rekonstrukciójához. Segítségével módosíthatjuk, vagy éppen pontosíthatjuk az eddig – jórészt a jelenkori topográfiai térképre alapozott csatarekonstrukciókat.

Dr. habil. F. Romhányi Beatrix DSc

A tatárjárás pusztításának nyomai – rövid és hosszú távú következmények

A tatárjárás régészeti kutatásának újabb eredményei a történeti kutatásnak is új inspirációt adtak, s ebben új lehetőségeket nyitott a digitális technika alkalmazása. Az előadásban a különféle régészeti és írott adatok, valamint helynevek térképezéséből kirajzolódó képről és az abból levonható következtetésekről lesz szó. A kutatás legfontosabb eredményeinek egyike, hogy a tatárjárás ugyan valóban az egész országot érintette, ennek mértéke és mibenléte azonban rendkívül nagy regionális eltéréseket mutat. A legsúlyosabb pusztítást kétségkívül az Alföld, különösen annak középső, a Duna, a Kis Római-sánc, a Galacka és a Csörsz-árok által határolt területe szenvedte el. Emellett több jel utal arra, hogy a mongol hadvezérek – hatékony hírszerzésüknek köszönhetően – kifejezetten törekedtek a királyság politikai és gazdasági működése szempontjából kulcsfontosságú települések (királyi és egyházi központok) és kisebb régiók (bányavidékek) elpusztítására. A hosszabb távú folyamatokat tekintve azonban a tatárjárás utáni újjáépítés csak az Alföldön járt alapvető struktúraváltással, ami a területnek mind a gazdasági hasznosítására, mind a településhálózatára kihatott.

Bernert Zsolt - Buzár Ágota – Dr. Csornay Boldizsár

A tatárjárás kori horizont embertani anyagának értékelése

Az ismert tatárjáráshoz köthető emberi maradványok száma elérte azt a nagyságrendet, hogy érdemes ezeket együttesen megvizsgálni annak érdekében, hogy jobban megismerjük az időszak történelmi eseményeit. Jelen előadásban összefoglaljuk a tatárjárás kori horizonthoz kötődhető emberi maradványokkal kapcsolatos ismereteket: nemi, életkori, elhalálozáshoz köthető sérüléseket.

Dr. Kiss Andrea

Időjárás, középkori kis klímaoptimum - és a Tatárjárás

Az előadásban a tatárjárás éveinek időjárási viszonyai, illetve annak helyi és nagytérségi, tér- és időbeli összefüggései kerülnek vizsgálatra. Az előadásban érintésre kerülő főbb témakörök:

- a középkori kis klímaoptimum kései szakasza és a tatárjárás időjárásának forrásai (írott, természettudományos: datálási kérdések, bizonytalanságok stb.);
- a középkori kis klímaoptimum kései szakasza, illetve a 13. század általános időjárási-klimatikus viszonyai;
- (1240-)1241-1242(-1243) időjárására vonatkozó információk: a Kárpát-medence, Európa – és azon túl;
- 1241-1242 időjárási információk hosszabb távú időjárási-klimatikus összefüggései a Kárpát-medencében;

- a nagytérségi kontextus: a tatárok megerősödésének és hódító hadjáratainak időjárási háttere (és az azzal kapcsolatos elméletek); vannak-e közös vonások? A tatárjárások lehetséges közös időjárási háttérelmei.

Dr. Szörényi Gábor – Miskolczi Melinda

Egy tatárjárás kori áldozat Ócsanálósról.

2013 nyarán a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Onga–Ócsanáros község árvízvédelmi körtöltésének építéséhez kapcsolódóan végeztünk megelőző feltárást. A 4.400 m² nagyságú felületen egy gazdag Árpád-kori és késő középkori település részletét tártuk fel. A leletanyaga alapján a 13. századra keltezhető, félig földbe mélyített házaktól kissé távolabb az általunk vizsgált terület egyetlen temetkezését azonosítottuk.

A 30–40 éves kora között elhunytat sietve temethették el; a sekély sírgödörbe elhelyezett férfi mellkasát beszórták földdel, mielőtt karjait behajtották volna. Gerincoszlopába fúródva egy nyílhegyet azonosítottunk. Lábain pedig olyan sérüléseket figyeltünk meg, melyek nem voltak köthetőek sem a mezőgazdasági műveléshez, sem az általunk végzett gépi földmunkához. A sír betöltésében talált kevés Árpád-kori kerámiatöredék és az elvégzett radiokarbon korhatározás alapján az eltemetés idejét a 13. század első felére tehetjük. Leletünk minden bizonnyal kapcsolódik a muhi csata környezetében már feltárt sírok sorához, azzal a kivétellel, hogy Ócsanálós civil áldozattal számolhatunk.

Dr. Kertész Róbert

A mongol invázió nyomai Szolnokon

A szolnoki várban a 2017–2019. évi ásatások alapvetően a török kor megismerését szolgálták, mindazonáltal több, egymástól eltérő korszak objektumai és régészeti forrásanyaga is felszínre került. Az eredmények között megkülönböztetett jelentőséggel bír a kora Árpád-kori vár erődítési árka-ának azonosítása. Ez ugyanis az első közvetlen fizikai bizonyítéka az ispánsági erősség itteni létének. Az árok mintegy 6,6 méter vastagságú rétegsorának nagyjából alsó harmadát vízhatású rétegek teszik ki, amelyek egyértelműen az ispánsági vár korszakához tartoznak, illetőleg az 1241-ben bekövetkezett pusztulása utáni időszakhoz köthetők. A sáncárok Árpád-kori rétegeiben a legnagyobb számban kerámiatöredékre bukkantunk, de unikális leletek is előfordultak. Ezek egyike egy kisméretű, bronzból öntött lófigura, fején madárral, amely egy két részből álló lakat testének egyik fele. Teljes felületét poncolással kialakított pontkörökkel, középső részét poncolt egyenes vonalakkal díszítették. A pontokat övező körök nem teljesen szabályosak, átmérőjük eltérő. A négy nagyobb a ló testének középső, két függőleges és közöttük egymást metsző két ferde vonallal tagolt mezőjében látható. A kisebbek, vízszintes és függőleges sorokba rendezve, a ló hasának kivételével,

csaknem az egész felületet kitöltik. A fejen az aránytalanul nagy szemet íves sorokban keretezik. A ló szemét és a madár testét ugyancsak egy-egy pontkörrel látták el. A ló testének első harmadán és a farkán a pontkörök erősen megkoptak. A ló orrát négy párhuzamos vonallal jelölték. A mongol invázióhoz kapcsolható, antik eredetű tárgy bizánci közvetítéssel terjedt el a dél-oroszországi sztyeppén. Analógiái a volgai bolgár állam területéről, valamint az Arany Horda fővárosából, Új-Szarajból, illetőleg Dél-Dobruzsából ismertek.

Dr. B. Szabó János - Terei György - Gálvölgyi Orsolya - Szolnoki Tamás
A tatárjárás régészeti és történeti emlékei a főváros területéről

A tatárjárás pusztítása a főváros területén nem érhető tetten olyan mértékben, mint például az alföldi területeken. Ennek ellenére szerencsés helyzetben vagyunk, mert történeti és régészeti adatok is rendelkezésünkre állnak a mongol invázió történéseiről és következményeiről. Az írott források adatait azonban egyelőre igen nehéz fedésbe hozni a régészeti feltárások eredményeivel.

A régészeti kutatások során külön kell venni a Duna keleti és nyugati partját, valamint a mai főváros területén fekvő különféle egykori városokat és a falvakat. Óbuda és Pest város tatárjárás kori pusztulásának folyamata a kutatás számára nagy vonalakban ismert. A több évtizede folyó régészeti munkák mégis olyan információkkal szolgáltak, melyek érdemben árnyalhatják a már kialakult képet. A falvak esetében megfigyelhető, hogy bár komoly pusztítás nyomai az ásatások során nem jelentkeztek, de rendellenes temetkezések, és a 13. századra keltezhető elnéptelenedés igen. Külön kell szólni a korszakra keltezhető érem és kincsleletekre, melyek a háborús események következtében kerülhettek a földre.

Dr. Rác Tibor Ákos

A tatárjárás lelethorizontja Pest megyében

A tatárjárás kori kincsek kutatása Pest megyében a közösségi régészeti program keretein belül zajlik, és az elmúlt pár év alatt apránként önálló projektté vált. Rendszeresen és többé-kevésbé céltudatosan foglalkozunk a kincshorizont elemeinek felkutatásával, de nincs elkülönített pénzkerete, vagy ütemezett kutatási programja. Deklarált célunk azonban minél több kincslelet kontextusát ásatással megvizsgálni és precízen dokumentálni. A fémkeresőzés véletlenszerűen hoz felszínre olyan tárgyi elemeket, jellemzően pénzeket, amelyek potenciálisan a kincshorizont részét képezik. Mintegy tíz ilyen, a kutatás számára ismeretlen helyszínről van tudomásunk Pest megyében és négy kincslelet, illetve a tatárjárás pusztításaival összefüggő helyszín terepi kutatását, feltárását végeztük el. Az előadás az új Pest megyei eredmények összegzésére vállalkozik.

Dr. K. Németh András

A tatárjárás régészeti emlékei Tolna megyében

Az előadás a tatárjárás Tolna megyei régészeti emlékeit tekinti át. Tolna megyében sokáig csak az évtizedekkel ezelőtt előkerült, főleg friesachi denárokat tartalmazó két éremleletet (Gyöng, Nagyköny) lehetett a tatárjáráshoz kötni. Jelentős fellendülést hozott az M6-os autópálya nyomvonalának feltárása 2008–2009-ben: Dunaföldvár és Dunaszentgyörgy határában két-két, égés- és pusztulásnyomokkal, rendszertelenül elföldelt emberi maradványokkal jellemezhető Árpád-kori telep részletét sikerült feltárni. Ezeket az ásatók csak egy esetben kapcsolták a tatárjáráshoz, holott az alföldi régészeti párhuzamok (és az esetenként előkerült egyéb leletek, pl. friesachi denár, lándzsahegy) alapján ez ma már kézenfekvőnek tűnik. Paks–Gyapán a középkori falu területén belül tömegsír került elő, ami valószínűleg szintén ehhez a horizonthoz köthető. Új eredményeket hozott az utóbbi években a közösségi régészet, elsősorban a múzeumbarát fémkeresőzés is. Györköny határában egy Árpád-kori templom helyéről olvadt harangdarabok mellett 40 érmét sikerült begyűjteni I. Andrásról II. Andrásig és II. Eberhardig, ami alapján az épület pusztulása vélhetőleg szintén a tatárjárás korára tehető. Külön érdekességet jelent két keleti típusú buzogány, ezek azonban olyan lelőhelyeken kerültek elő, amelyek a tatárjárás után is továbbéltek. Szekszárd határában egy 14. századig lakott telepen hasáb alakú bronzbuzogány, Tamási mellett pedig egy, a hódoltságig lakott falu helyén nyolcszög átmetsetű, hasáb alakú vasbuzogány került elő: utóbbi párhuzamai többek között a mohi csatamezőn eltemetett könnyűlovas harcos sírjából és Dunaföldvár–Ló-hegy tatárjárás alatt elpusztult telepéről ismertek. Összegezve elmondható, hogy a mongol pusztítás egyértelmű régészeti nyomai Tolna megyében a Duna menti sávban mutathatók ki, a tatárjáráshoz köthető két éremlelet és egy keleti típusú buzogány ugyanakkor innen távolabb, a megye északnyugati részén is jelzi ezt a régészeti horizontot.

Dr. Rosta Szabolcs

A tatárjárás régészeti horizontja a Kiskunságban

A történeti források gazdagságához képest a régészet hosszú időn keresztül csak szerény eredményeket tudott felvonultatni a tatárjárás történéseinek igazolására. Az egykori eseményekre utaló kézzel fogható bizonyítékot sokáig leginkább csak az elrejtett érem- és kincsleletek horizontja jelentette. A korabeli, gyakran apokaliptikus hangulatú leírásokból amúgy következtethető, üszkös romokkal együtt járó pusztulás egyértelmű és hitelt érdemlő nyomai sokáig nemigen kerültek elő a föld alól. Ez a helyzet egyben lehetőséget adott a kortárs források hitelességének megkérdőjelezésére is.

A tatárjárás kutatásában az elmúlt 25 évben nagy áttörés történt, melyben egyértelműen kiemelt szerepe volt a régészetnek. Részint a nagyberuházásokhoz kapcsolódó hatalmas feltárt felületek, másrészt a rohamosan bővülő műszaki-technikai lehetőségek (geofizika, légifotó, fémkereső műszer...) széleskörű alkalmazhatósága, a közvetlen bizonyítékok számának robbanásszerű emelkedését hozták. Az új, komplex lelőhelyek eredményei alapján általánossá váltak eddig egyedinek vélt jelenségek, önmagukban nem vagy nehezen értelmezhető jegyek pedig rendszerbe illeszthetőek lettek. Mindez több soron tipológiai és időrendi felülvizsgálatok szükségességét, vagy a történeti források újra értelmezésének igényét vonta maga után.

Az ismeretanyag folyamatos bővüléséhez, az 1241–1242. évi események során legnagyobb pusztulást elszenvedő Duna-Tisza közti terület hatványozott mértékben járul hozzá. A bugaci Pétermonostora, a szanki erődítés és a kincsleletek, vagy a kiskunmajsai Jonathermál lelőhely a tatárjáráskor régészetében ikonikussá vált helyszínek, ahol a tömeggyilkosságok nyomai mellett alkalom nyílt a pusztítás különféle jellegzetességeinek a meghatározására is.

Dr. Kiss-Biró Gyöngyvér

A kétszer meglelt kincs – Kopáncs-pusztta

Az Árpád-korban elásták, több mint egy évszázaddal ezelőtt az eke kifordította, egy részét tört ezüstként eladták, a másik felét a ládafiában őrizgették, majd rendőrségi bűnjelként kezelték. Viszontagságos sors jutott a Kopáncs-pusztai érméknek, és a fennmaradt 235 példányt csupán Eperjesy Kálmán 1926-os leírásának köszönhetően ismerhetjük. Az 1919-ben megtalált leletegyüttes azóta eltűnt a kutatás látóteréből, előkerülésük helye pedig hosszú időre feledésbe merült. Majd száz évvel később Kerekes György, az orosházi múzeum fémkeresős munkatársa tudta lokalizálni a Kopáncs-pusztai leletegyüttes lelőhelyét a régi térképek és a szakirodalom alapján. Nem csupán az előkerülés helyét, de a kincslelet még földben rejlő részeit – a még ott lévő érméket, két karikaékszer darabjait és az őket rejtő edény töredékeit – is sikerült megtalálnunk. A Nagy Gyula Területi Múzeum égisze alatt, a múzeummal együttműködő fémkeresős kollégák – Bene András, Benkó József, Biró Gábor, Gyenge Antal Mihály, Kerekes György, Kvak Róbert, Tóth Gábor, Zsikai Rajmund Péterné és Zsikai Rajmund Péter – részvételével 2017 óta zajló kutatásaink során eddig több mint 920 érme látott napvilágot. A pénzek többsége friesachi típusú veret, mellettük több német és Árpád-házi, valamint két angol és egy skót érme is előkerült. A veretek közel száz évet fognak át, a legkésőbbi kibocsátású pénzek alapján az 1241. évi tatár támadás előtt áshatták el őket. Kutatási eredményeink bemutatása során a Kopáncs-pusztai kincslelet összetételét, jellegét és értékét, valamint a földre kerülésének lehetséges körülményeit ismertetjük.

Dr. Tóth Csaba

A tatárjárás kori lelethorizont lehetséges értelmezései

Az utóbbi évtizedek kutatásai révén kezdett el körvonalazódni a tatárjárás-kori kincshorizont fogalma. Jelenleg már jócskán száz fölött van azon pénzekkel keltezett kincsleletek száma a Kárpát-medence területéről, amelyek a tatárjáráshoz köthetőek, és ezek száma folyamatosan gyarapszik. A közelmúlt nagyfelületű régészeti feltárásai, illetve a kifejezetten az 1241–1242. évi mongol betörés emlékeire koncentráló kutatások pedig nem csupán a tudatosan elrejtett – és napjainkig földben maradt – kincseket tárták fel, hanem sikeresen dokumentálták a harcok során elhunyt embereknél lévő fizetőeszközöket is. Ezeknek az úgynevezett erszényleleteknek az összetétele megegyezik a kincsleletekével, vagyis kiváló pillanatképet nyújtanak arról, milyen típusú fizetőeszközöket használtak eleink a mindennapokban az 1241–1242. években, azaz IV. Béla uralkodásának első évtizedében. Az adatbázis létrejöttével immáron kísérletet lehet tenni annak értelmezésére is. Milyen a térbeli elhelyezkedése a leleteknek, és lehet-e különbséget tenni a magyar és külföldi pénzermék elterjedési területe között, honnan érkezett Magyarországra a külföldi ezüst, illetve mit adott érte cserébe a hazai gazdaság? Ezekre a kérdésekre a válasz az éremleletek összetételének elemzésében, illetve a korabeli nemzetközi kereskedelemre vonatkozó írott forrásokkal való összevetésében található meg.

Nagy Balázs

Észrevételek és értelmezési lehetőségek az 1241/2. évi kincshorizont lemezpénzei kapcsán

Jelen előadásom egy sokszor elővett korszak pénzveréséről igyekszik objektív képet adni. A kutatás aktuális kérdése egyáltalán nem új keletű, továbbra is megválaszolandó a brakteáták kibocsátási ideje. A tatárjárás-kori érem- és kincsleletekben található brakteáták keltezésének megoldása már nagyjából Hómán Bálint óta mind a mai napig foglalkoztatja a kutatókat. A témám időszerűségét egy újfajta megközelítési mód, valamint az általam feldolgozott érem- és kincsleletek adják.

A keltezési kérdések elsősorban a lemezpénzek anonimitásából fakad, melyek közül a kibocsátó neve hét típusból (H. 191, H. 192 (H. 194), H. 195, H. 197, H. 198, H. 199, H. 200) mindösszesen egy típuson olvasható (H.200), illetve kettőn monogramos utalás található (H. 191, H. 197). A kincshorizont-hoz sorolható pénzek egy olyan időszakból származnak, amikor az emberek többsége pénzét külföldi valutában tartotta. Így a felmerülő keltezési kérdéseket a külföldi pénzek alapján csak nagyvonalakban lehet. Az érem- és kincsleletek összetétele I. Eberhard (1147–1164) salzburgi püspök pénzverésével, vagy az Eriacensis (1170–1200) veretekkel indul és az 1240 körüli években kibocsátottakkal záródik. Tehát a külföldi veretek egyes esetekben

akár 95 év pénzforgalmát is felölelik. Ehhez képest egyes magyar kutatók véleményét idézve a szóban forgó 7 ismert brakteáta típus kapcsán arra következtetésre kellene jutnunk, hogy ezeket mindösszesen öt és fél év alatt IV. Béla (1235–1270) bocsátotta volna ki. Ez akkor sem lehetséges, ha 1235. szeptemberétől kezdődően évenként egy újat kibocsátottak ki, tehát az évenkénti pénzmegújítással számolnánk. A magyar denárok jelenléte II. Bélával (1131–1141) kezdődik, de a leggyakrabban II. András (1205–1235), valamint IV. Béla (1235–1270) által kibocsátott vereteket találjuk meg. A teljes kincs horizontot alapul véve II. Andrástól összesen hét típus található meg (48 db), míg IV. Bélától három (3 db) (mellőzve a kérdéses keltezésű H. 69 denár idesorolását). Már ezek alapján is érzékelhető, hogy az érem- és kincsleletek összetétel vizsgálata esetén meglehetősen torzképet eredményezne az összes brakteáta egyidejű keltezése. Az általam vázolt lehetséges keltezési megoldásokat a tatárjárás kori leletgyűtéseket összetételének statisztikai elemzésére, az éremképi ábrázolások történeti értelmezésének lehetőségére, és az azonos típusú pénzek egy bizonyos területen történő teaurálásának vizsgálatára épül.

Dr. habil. Kálnoky-Gyöngyösi Márton DSc

Régi kérdések – régi és új válaszok a 13. század első felének magyar pénzveréséről

A magyar brakteáták (lemezpénzek) értelmezése, keltezése régóta viták keresztjében áll. Az utóbbi időben ezek a viták felerősödtek, ám a vitában résztvevők alapvetően a rendelkezésünkre álló leletadatokat eltérő értelmezése alapján igyekeznek igazukat bizonygatni. Néhány éve magam is kísérletet tettem egyes lemezpénz-típusok kapcsán a releváns leletadatok segítségével a keltezéssel kapcsolatos nézeteim alátámasztására. Azt kell azonban látnom, hogy a leletek, és a tatárjárással összefüggésbe hozott, minden bizonnyal részleteiben is felülvizsgálandó lelethorizont nem segít a keltezésben. Ezért előadásomban most más szempontok segítségével, elsősorban az éremképek ikonográfiai elemzésével, valamint a magyar brakteáták szélesebb pénzverési összefüggésbe helyezésével szeretnék új szempontokat bemutatni, és ezáltal a keltezéshez hozzájárulni.

Dr. habil. Körmendi Tamás

A H69 denár keltezésének problémája: régebbi és újabb érvek és ellenérvek

Az Árpád-kori magyar kincsleletek anyagában különösen nagy darabszámúban és különösen sok lelőhelyen fellelt H69 denár a régészettudomány mellett a heraldika művelői számára is kiemelkedő jelentőségű forrás: előlapján ugyanis ívelt oldalú háromszögpajzsba foglalt kettős kereszt látható, vagyis a magyar királyok címere. Keltezése körül évszázados vita zajlik, nem egyértelmű ugyanis, hogy III. vagy IV. Béla vereteként azonosíthatjuk.

Ebben a vitában régebben Hóman Bálint, Tari László és Gedai István, újabban pedig Gyöngyössi Márton, Takács Imre, Nagy Balázs és jómagam is állást foglaltunk. Előadásomban — amelyet a konferencia szervezőinek kifejezett és ismételt kérésére tartok erről a kérdéskörrel, jöllehet a vitának magam is részese vagyok — az eddig elhangzott érvek és ellenérvek összefoglalására vállalkozom, valamint néhány új észrevételt igyekszem tenni a vitatott pénz keltezéséről.

Ujszászi Róbert

A magyar lemezpénzek datálásának sarokpontjai – régi és új nézőpontok

A konferencián várhatóan jónéhány pro és kontra megállapítás fog majd elhangozni a lemezpénzek és a CNH 263-as denár III. Béla, vagy IV. Béla kori datálásával kapcsolatban. Ezek a régi és új érvrendszerek, eredmények általában egy-egy részkérdést érintenek. Előadásomban a legfontosabb mérlegelési tényezők rövid ismertetése és plasztikus összkép fölvezetése mellett néhány újszerű nézőpontra, datálási lehetőségre szeretném fölvezetni a hallgatóság figyelmét. Olyan párhuzamokat kívánok fölvetni, amelyek, ha önmagukban nem is teljességgel perdöntő módon, de az eddigi tudáshalmazzal együtt remélhetőleg nagyban hozzájárulhatnak majd a brakteáták kérdésének nyugvópontra jutásához.

2022. SZEPTEMBER 22., CSÜTÖRTÖK

Dr. habil. Feld István

Várak és erődített helyek a tatárjárás előtt, alatt és után – kronológia, forma és funkció

Széles körben elterjedt történeti közhelyeink egyike, hogy a tatárjárás vízvonalasztónak számít a magyarországi várépítészet történetében, s alapvetően IV. Béla intézkedéseinek köszönhető a késő középkorig tovább élő erősségek többségének létrejötte. Az újabb történeti és régészeti kutatások ugyanakkor egyértelműen bizonyították, hogy a korábbi eredetű ispánsági várak jelentős része még 1241–42-ben is aktív hadászati szerepet játszhatott, s a 12. század végétől már egyre több magán- és egyházi birtokos is emeltetett erősségeket az országban. Míg az Alföldön és Erdélyben újabban közvetlenül a tatárjárás eseményeihez köthető s alapvetően a falusi közösségek védelmét szolgáló erődített helyek meghatározására történt kísérlet, az 1240–50-es évekből még továbbra sem igazolható a király vagy a világi birtokosok tömeges várépítése. Az utóbbi kezdeteit a történeti irodalom alapvetően az 1260-as évektől kibontakozó belső harcokkal hozza kapcsolatba, s ennek lezárását I. Károly hatalmának megszilárdulása jelentette a 14. század első évtizedeiben. Mindez a pontos korhatározás korlátozott lehetőségei miatt

ma még régészeti forrásokkal sem cáfolható. Az előadás kitér a városok és kolostorok erősítésének kérdésére is, s a kronológia mellett főleg az erősségekkel foglalkozó eddigi történeti-régészeti irodalomban azok formája és funkciója meghatározására alkalmazott, korántsem egységes és következetes terminológia és tipológia problémáját tárgyalja, különös figyelemmel az írott forrásokban nem szereplő erősített helyek értékelésére. Biztos megállapítások helyett elsősorban kérdéseket kíván megfogalmazni, tekintettel a konferencián elhangzó, az újabb kutatási eredményeket bemutató nagyszámú esettanulmányra.

Buzás Gergely

Korai kővárak és a tatárjárás: Eger és Visegrád példája

Az utóbbi évtized visegrádi és egri ásatásai alapján két olyan Árpád-kori kővárat ismertünk meg, amelyek a tatárjárás idején már álltak és jelentős szerepet tölthettek be. E két vár fejlődése eltérő úton haladt, és sorsuk is eltérően alakult a tatárjárás idején. A visegrádi ispáni vár egy tovább élő római erőd volt, amely a középkorban 8. század óta folyamatosan laktak és használtak, miközben több átépítésen esett át. A tatárjárás előestéjén még bizonyosan használatban volt, falai között az 1220-as években igazolhatóan egy pénzverde is működött.

Eger ezzel szemben nem rendelkezik az Árpád-kornál korábbi előzményekkel. Az államalapítás korában egy udvarházzal számolhatunk a helyén, amit a 11. század folyamán még egy toronnyal bővítettek. A későbbi vár helyén a püspöki központ kiépülése csak a 11. század végén indult meg. A székesegyházból, püspöki palotából, káptalani kerengőből, valamint a királyi udvarházból álló, a 12. század folyamán kiépült együttes körítőfalakat, és ezek által várszerű megjelenést csak a 13. század első éveiben kapott. A tatárjárás mindkét várat érintette, ám más módon. Egernél úgy az írott források, mint a régészeti maradványok igazolják a tatár ostromot és az ezzel járó nagyfokú pusztulást, valamint az ezt követő nagyléptékű újjáépítést, amely az erősítéseket és a püspöki központ összes épületét érintette. Ezzel szemben Visegrádon sem írott forrás, sem egyértelmű régészeti nyom nincs tatár ostromra, ám a várat ennek ellenére igazolhatóan a tatárjárás idején elhagyták, majd a tatárjárást követő évtizedben falait tudatosan lebontották és helyette, de más helyen és más formában, írott források által is igazoltan, kifejezetten egy újabb tatár támadástól tartva emeltek egy új várat, amely a régi funkcióját vette át.

Dr. Mordovin Maxim

Sáncvárak a 13. században

Az elmúlt pár évtizedben egyre kevésbé fogadja el a szakma azt a nézetet, hogy a tatárjárás idején az ispánsági várak sorozatos elfoglalását azok állítólagos idejétmúlt volta vagy elavultsága jelentette. Tény, hogy a keletről

érkező támadók ennél sokkal komolyabb erődítményekkel is megbirkóztak Kínától, Közép-Ázsián keresztül, egészen Kelet-Európáig. Emiatt a magyarországi erősségek sem jelentettek különösebb akadályt nekik. Az is már széles körben elfogadott tény, hogy éppen a 13. századra alakult át a Magyar Királyság társadalma és közigazgatási rendszere, hogy ezen hatalmas sáncvárak fenntartása és védelme megold(hat)atlanná vált. Ez az átalakulás azonban nem csak a Kárpát-medencét jellemezte, hanem hasonló változásokkal szembesülhetünk Csehországban és –részben – Lengyelországban is. Ezzel szemben a kelet-európai régiókban a Magyarországról is ismert sáncvárak építészeti megoldásai még sokáig megmaradtak, átvészelve a tatárjárás pusztításait is. Előadásomban alapvetően a Magyar Királyság határain kívül tekintve bemutatom a cseh, lengyel és kelet-európai területek sáncvárainak sorsát és helyzetét a 13. században.

Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi

Tartarosz Tázlaron – Pokoljárás a Kiskunságban.

A környék egyik legismertebb, mégis sokszor hallgatásra ítélt, régészeti lelőhelye a Kiskunhalas melletti Tázlár–Templomhegy. A mintegy 40 hektáros lelőhelyen virágzó Árpád-kori település, lokális centrum létezett. A mongol invázió azonban ennek is véget vetett. A szerencsétlenségben abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy e lelőhelyen nyomon követhető a tatárjárás végzetes és fordulatos eseményeinek sora, egy szabályos ostrom szinte minden jelensége, régészetének teljes repertoárja. Az eszkálálódó történet színtere egy hármaskör-rendszer. Hasonlóak szerte ismertek a Dél-Alföldön. Ebből az erődlánctól emelkedik ki legnagyobb méretével és eddig legnagyobb feltárt területével Tázlár–Templomhegy. A hármaskör-rendszer és a benne talált leletek, jelenségek a látható pusztítás szinte már metaforikus nyomait mutatják fel. Az ostromlottak és (kényszer)ostromlók, a kivégzett, sőt módszeresen lemészárolt emberek és állatok hullái, mindkét oldal fegyverei brutális képet mutatnak. S csoportjaik jól jelzik az ostromlói és betörési pontokat. Eddig Tázlár mutatja fel a legnagyobb esetszámú pusztulás nyomot az eddig megismert tatárjárás kori lelőhelyek közül. Teljes bizonyossággal megválaszolhatatlan, hogy ment végbe Tázlár Árpád-kori előzményénél az 1241. évhez kötődő előkészület és a támadás. De azért némi esély kínálkozik a földvédmű és az események lefolyásának rekonstrukciójára. Több kérdés merül fel: Hogyan zajlott le a védekezésre való felkészülés? Mindez ad hoc módon ment végbe vagy érzékelhetünk nagy területre kiterjedő tervszerűséget, kollektív ellenállást? Hogy ment végbe a támadás és a védekezés, hogy zajlott le a vélhető összecsapás? Mindezekre a kérdésekre keressük a lehetséges válaszokat. A tatárjárás kori védműrendszert folyamatosan rekonstruáljuk, ami markánsan és jelképesen körbe öleli a korábban helyreállított Árpád-kori és a már kereszténnyé vált kunok Árpád-korit is szimbolikusan övező templomát.

Pánya István - Csendes Dominika - Görög Vilmos - Bús Bence

Tatárjáraskori erődítés Kelebián

Bács-Kiskun megye déli szélén, Kelebia község határában található a helyiek által egykor Templomhegynek nevezett magaslat (Kelebia - Olajgyűjtő állomás II. lelőhely). Adattári kutatás alapján tisztázódott, hogy a helyszín nem ismeretlen a kutatók előtt. 1913-ban a szabadkai gimnázium tanára, Bibó Bige György végzett rövid feltárást a területen, s igazolta, hogy a helyszínen az Árpád-korban egy kisméretű téglatemplom állt. Bibó – bár semmilyen előképesítése nem volt – felfigyelt a templomot kerítő széles árokra, valamint az épület körüli rendellenes helyzetben fekvő csontvázakra. E jelenségekből arra következtetett, hogy az épület és védői egy erőszakos esemény, talán egy kun/besenyő támadás áldozatai lehettek.

2022 márciusában a Kecskeméti Katona József Múzeum hitelesítő feltárást végzett a helyszínen a Bibó által megfigyelt jelenségek ellenőrzésére. Ennek során sikerült azonosítani az 1913. évi ásatás árkaik helyét, valamint pontosítani lehetett az Árpád-kori templom alaprajzát. A kutatás igazolta, hogy a templomot kerítő, az elmúlt évszázadok alatt részlegesen feltöltődött árok az egyetlen, teljes egészében fennmaradt védmű Bács-Kiskun megyében, melyet az elmúlt évszázadokban nem bolygattak szántással, földmunkákkal. Előadásunkban bemutatjuk a három hetig tartó munkálatok eredményeit, külön kitérve a 2022-es év leletanyagára, azon belül is a tatárjárás horizontjára.

Dr. Rosta Szabolcs - Pánya István

A középkori templomokat övező körárkok kérdése – tatárjáraskori védműrendszer az Alföldön

Az elmúlt bő évtized technikai, műszaki fejlődése és még inkább azok széleskörű elérhetősége korábban nem látott esélyt adott a régészet kezébe. A ma rendelkezésre álló hihetetlen nagy adatmennyiség és különösen annak könnyű kezelhetősége révén olyan összefüggések jelentkezhetnek, melyek alapjaiban képesek átformálni elképzelésünket egyes régészeti jelenségekről. Erre szolgál kiváló példaként a síkvidéki erődítések kérdése, mely komolyabb előzmények nélküli kutatási terület.

Előadásunkban egy több tudományág eredményeit összegző hatalmas adatbázis segítségével elemezzük az alföldi középkori templomokat övező nagyméretű körárkok és koncentrikus árokrendszerek ügyét. A korábban csak szórányosan jelentkező, töredékes adatok alapján talán okkal merült fel esetükben és vált általánossá a temetőárok értelmezés. Azonban az elmúlt években Bács-Kiskun megyében az új diagnosztikai módszerek segítségével folytatott, célzottan a középkori templomokat és környezetüket érintő szisztematikus kutatássorozat eredményei nyomán egyrészt egyértelművé vált, hogy egy kifejezetten gyakori jelenség-körrel beszélhetünk. Az általánosító temetőárok elméletnek már a korábbi ásatások alapján is felmerülő

számtalan logikai ellentmondása másrészt arra is rávilágított, hogy e nagyméretű, a középkori települések arculatát nagyban meghatározó összetett objektumok értelmezésében, az eddig általánosan elfogadotthoz képest egy teljesen más irányú megközelítés szükséges. Munkák eredményeképpen egy, a 13. század közepén létrehozott, rövid ideig fennálló, a síkvidéket lényegében teljesen behálózó tatárjáraskori erődítésrendszer lehetőségét vázoljuk fel, ami révén egyúttal több, régóta meglévő ellentmondás feloldása is lehetségessé válik.

Rózsa Zoltán - Adamek Péter

Újabb gondolatok a tatárjáraskori állatalakos gyűűkről

A magyarországi tatárjáraskori horizont emblematikus darabjainak számításnak azok az ezüst gyűűk, melyeken visszaforduló fejű, nyitott pofájú, felcsapott farkú állatalakok vésett rajza látható. A magyarországi gyűűkutatásnak kezdettől fogva homlokterében lévő motívum egyéb gyűűkön, ólomból készült amuletteken/pecsétlőkön is megjelenik.

A motívum és hordozói felgyűűjtésére a fémkeresős anyag megnövekedése kapcsán Szigeti Judit és Rózsa Zoltán vállalkozott az elmúlt időszakban, folyamatosan bővülő adatbázis létrehozásával, tanulmányok írásával. Kutatásaik során kirajzolódott az állatmotívum kapcsolata az úthálózattal, (s)kereskedelemmel, esetleges etnikai csoportokkal való összefüggések is kitalálhatóvá váltak.

Velük párhuzamosan kezdett el foglalkozni többek között a Nyitrai kálizokkal, illetve a régió helynév-, okleveles-, térképészeti-, Lidar- és régészeti anyagával Adamek Péter, aki nem szakmabeliként fogalmazott meg értékes gondolatokat. Mostani előadásunk ezen gondolatok tolmácsolása; a felvidéki állatalakos gyűűkkel foglalkozik elsősorban, bemutatva azokat a lelőhelyeket, ahol visszafelé forduló fejű, nyitott pofájú, felcsapott farkú állatokat ábrázoló gyűűk találhatóak, szélesebb kitekintésben értékelve ezen lelőhelyeket, gazdasági életben betöltött szerepüket.

Kotán Dávid

A háború gépezetei: ostrom- és védelmi szerkezetek a tatárjárás idején

A Magyar Királyságot ért 1241–1242-es mongol invázió, ismertebb nevén a tatárjárás a Mongol Birodalom nyugati hódításainak egyik nagyszabású hadművelete volt. A több fronton induló támadás során a magyaroknak nem csupán az akkori világ legszervezettebb haderejével, de a legfejlettebb haditechnikai eszközökkel és ostromtechnikai eljárásokkal is szembe kellett néznie. A tatárjárást bemutató írott források és a régészeti felfedezések alapján sajnos a legtöbb esetben elmondható, hogy az ostromok mongol győzelemmel zárultak, azonban érdemes megemlíteni, hogy a védők olykor-olykor sikerrel védték meg az erődítéseket. Ebből következik a kérdés, hogy

miként tudtak eleink ellenállni a mongol hadigépezeteknek, valamint miért nem sikerült megvédeniük az összes várat? Jelen előadás célja, hogy megvilágítsa azt az egyébként kevésbé kutatott területet, hogy a hazánkba érkező mongol csapatok kiket és miket alkalmaztak az erődített helyszínek bevételéhez, valamint, hogy milyen katonai logisztikával rendelkeztek az 1241–1242-es események idején. Ugyanakkor azon kérdések is nagyító alá kerülnek, hogy a Magyar Királyság védelmét jelentő ispánsági várak és a kevés számú kővár milyen védelmi eszközökkel rendelkeztek a tatárjárás idején, valamint, hogy mik lehettek az okai a sikertelen mongol ostromoknak, azaz a magyar győzelmeknek.

Dr. Major Balázs - Németh Veronika

Egres monostora a 13. században, építéstörténeti adatok és a mongol támadás nyomai

A Maros folyó bal partján elhelyezkedő egresi Boldogságos Szűz Mária monostor kiemelkedő jelentőséggel bírt a Magyar Királyság történetében a 12. századi alapításától kezdve egészen a 16. századig, mikor is a törökök elfoglalták. A monostort III. Béla király alapította, majd pedig – mint köztudott – ide temették el fiát, II. Andrást és annak második feleségét, Jolántát. Előadásunkban az eddigi kutatások elsődleges eredményeit kívánjuk röviden ismertetni, az Egresen folytatott ásatások tapasztalatai alapján.

A temesvári Bánáti Múzeum és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2013-tól végez kutatásokat a lelőhelyen. A felszíni terepbejárások és a műszaki felmérések mellett az Árpád-ház program keretében ásatásokra is sor került, amelyek nyomán sikerült azonosítani a monostortemplom kiterjedését és alaprajzát. Ezek a kutatások elsősorban a nagyméretű, háromhajós, kereszt-házas templomot és az attól délre elterülő kolostornégyszöget érintették. A kutatásaink során a templom esetében több átépítési fázist sikerült meghatározni, amelyekből világossá vált, hogy kezdetben egy, a 12. századi ciszterci építészetben rendhagyónak számító, félköríves záródású főszentéllyel és két mellékszentéllyel számolhatunk, amelyet minden bizonnyal később átépítettek és így lett egyenes záródású a főszentély. Az ásatások nyomán világossá vált, hogy a ciszterci rendház alapítását megelőzően ez a terület már szakrális térként funkcionált, amit jól alátámasztott a monostortemplommal szuperpozícióban lévő kora Árpád-kori falusi templom nyomainak, valamint a hozzákapcsolódó templom körüli temetkezések dokumentálása. A feltárások során több pusztulási horizontot is sikerült megfigyelni: égett, kormos rétegek, planírozási gödrök és rendellenes kontextusban eltemetett csontvázak jelezték a pusztulás mértékét. Az egyik ilyen rendellenes pozícióban lévő temetkezéssel teli gödröt, „osszáriumot” a déli mellékhajó késő középkori padlószintje alatt sikerült fellelni, amelyet a benne feltárt jelenségekkel és leletekkel a 13. századra lehetett keltezni. Többek között magas színvonalú viseleti tárgyak, importra utaló fátimida hegyikristály pohár

töredéke is előkerült, több vörösmárványból készített épülethez – vagy a síremlékekhez köthet homokkő faragvány és vörösmárvány töredék mellett. Ezen kívül sikerült megfigyelni számos olyan „planírozási réteget”, melyeket egy 13. század második felére eső átépítéssel vélünk kapcsolatba hozni. Ezek a faszenes, égett maradványokat tartalmazó „szemetesgödrök” nagy számban tartalmaztak olyan kerámialeleteket és további összeégett maradványokat, melyekről feltételezhető, hogy akkor kerültek előkerülési helyükre, mikor az újjáépítés előtt „kitakarították” a megsérült elemeket.

Dr. habil. Wolf Mária

A tatárjárás régészeti emlékei az abaújházi ispánsági várban.

Az ispáni várak elavulásának idejét, szerepük elvesztésének okait elsőként Györffy György vizsgálta. Úgy vélte, hogy ezek a várak a tatárjáráskor elvesztették jelentőségüket, korszerűtlenségüket éppen ez bizonyította be. Vélekedése nyomán az ispáni várak tatárjárás kori pusztulása olyan, bővebb bizonyítást nem kívánó tétel lett, mint az, hogy „igazi”, vagyis kővárak csak a tatárjárás után épültek. Az újabb kutatások tükrében azonban nem tartható tovább ez a sokat hangoztatott vélemény, amint azt az abaújházi várban végzett ásatások is bizonyítják. Az abaújházi vár szerepel abban az 1242-ben a magyar előkelők által a pápához írt levélben, amelyben felsorolják a tatárokkal szembeni ellenállás lehetséges központjait. A levélből egyértelműen kitűnik, hogy Abaújház Északkelet-Magyarország legerősebb vára volt ebben az időben. Az viszont nem derült ki, hogy a tatárok ténylegesen meg is ostromolták volna. A vár tatárjárás kori története szempontjából igen fontos az az négy elrejtett vaseszköz – valamint egy további vegyes, pénzermékből, ékszerekből, és egy aranyozott ezüst szállal szőtt textilmaradványból álló kincslelet, amely részben a sáncban, részben a várbelső területén került elő. E kincsleleteket egyértelműen a tatárjáráshoz köthetjük. Ezek, valamint a 2019-ben, illetve az 1974–81 között végzett feltárások eredményeinek szisztematikus kiértékelése arra készítet bennünket, hogy újra gondoljuk Abaújház tatárjárásban betöltött szerepét, amely eddigi ismereteinkkel ellentétben jelentős lehetett.

Dr. Pálóczi Horváth András

Településpusztulás a tatárjárás idején az Árpád-kori történeti földrajz adatai alapján

Györffy György Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza c. munkájában megkísérelte a tatárjárás okozta pusztulás mértékét megbecsülni azzal a módszerrel, hogy a tatárjárás előtt említett települések milyen arányban éltek tovább a tatárjárás után, illetőleg milyen arányban tűntek el a forrásokból. A tatárjárás után többé nem említett települések arányából lehet következtetni egy-egy vármegyében az elnéptelenedés mértékére.

Győrffy módszere alapján hat, egymással szomszédos kelet-magyarországi vármegye statisztikai vizsgálatát végeztem el és az adatokat térképre vetítettem: az Alföld északi peremén Abaúj, Borsod és Heves vármegyét, az Alföld déli peremén Csanád, Arad és Bihar vármegyét tekintettem át. Már az okleveles adatok kigyűjtése során számos problémával találkoztam, sok esetben nem egyértelmű egy-egy település besorolása valamelyik kategóriába, az évszám nem elegendő, az oklevél tartalmát is ismerni kell. Adataim több esetben eltérnek a Győrffy által megadott adatoktól. Meg kellett állapítani, hogy a tatárjárás előtt említett települések csoportja hogy aránylik a vármegye összes településéhez, majd azt, hogy a vizsgált csoporton belül mi az aránya az ún. továbbélő és nem továbbélő településeknek. Az adatokat térképen ábrázolva egyes vármegyékben hasonló képet kapunk, mint amit az írott forrásokból ismerünk a mongol sereg pusztításainak útvonaláról, fő területeiről. Másutt a kép nem egyértelmű, vélhetően a források megmaradásának esetlegessége, egyenlőtlen térbeli és időbeli eloszlása miatt. Véleményem szerint a módszer a településpusztulás felmérésére jó forrásadottságú vidéken alkalmas, a népességvesztés becslésére azonban csak korlátozott mértékben, nagyon óvatosan használható.

2022. SZEPTEMBER 23., PÉNTEK

Vargha Mária

Középkori ötvöskészlet Nádudvar határából

A jelen előadás egy késő-román kori falusi fémműves szerszámaikat mutatja be. A 25 darabból álló, egyedülálló leletegyüttes több éves amatőr fémkereső munka során darabonként került elő Nádudvar határában, majd együttesen a kecskeméti Katona József Múzeumba került. Az együttes fémlemek alakítására szolgáló, többnyire bronz szerszámokból és préselőmintákból áll, melyek egy része még öntés után sem alakított, némelyik viszont meglehetősen kopott. A minták – többek között négykaréjos keretek, különböző geometriai formák, liliomok, madár – késő román stílusra utalnak. A nemrég még szőlőskertként működő lelőhelyet mezőgazdasági munkálatok zavarták meg, amelyek a leleteket a felső talajrétegbe hozták. Bár a múzeum két szezonzban folytatott ásatásokat a leletek kontextusának ellenőrzésére Wilhelm Gábor vezetésével, sajnos az ásatás során megfigyelt jelenségek nem szolgálták pontos közelebbi információval a leletkontextusról. Meg erősítést nyert, hogy a helyszínen egykor egy avar kori temető volt, majd az Árpád-korban ennek helyén egy nagyobb falut létesítettek, templommal és temetővel. A falu a XIII. században megszűnt létezni, talán a tatárjárással összefüggésben; neve elveszett. Az ötvöslelet a falu utolsó korszakába

illeszkedik. Jelentőségét különösen emeli, hogy a korabeli falusi közösségek fémmegmunkálási gyakorlatáról rendkívül kevés ismerettel rendelkezünk, melybe e különleges leletegyüttes által most betekintést nyerhetünk.

Berek Veronika

A Magyarország területén előkerült limoges-i eredetű keresztek és egyéb fémtárgyak kapcsolata a tatárjárással

Az előadás témája mesterszakos szakdolgozatom témája is egyben. Szakdolgozatomban a franciaországi Limoges városában készült fémtárgyakkal, azon belül is a keresztekkel foglalkozom a Koriniek-gyűjteményben található fémtárgyakból kiindulva. Limoges városa már a középkor korai szakaszaitól kezdve ötvösközpont volt. A limoges-i ötvösség a 12. században élte fénykorát, és lett Európa szerte elterjedt, a 13. századra az itt készült tárgyakat Ibériától kezdve egészen Svédorszáig exportálták. Az előadás során a Magyar Királyság területén előkerült limoges-i eredetű fémtárgyak és a tatárjárás kapcsolatára szeretnék kitérni, hisz a kutatásban már régebbtől elég szövevényes ez kapcsolat. A kutatók a 20. század folyamán még a tatárjáráshoz kötötték a limoges-i tárgyak elterjedését, vagyis a tatárjárás pusztítása után a megsemmisült liturgikus tárgyakat Limoges-ból származó zománcozott ötvösművekkel próbálták pótolni. Az újabb kutatások pedig inkább a felé mutatnak, hogy a limoges-i zománcozott ötvöstárgyak már a tatárjárás előtt megjelentek a Kárpát-medencében. Tatárjárás előtti megjelenésre utal például, hogy a tárgyak több esetben is a tatárjárás kori pusztulási rétegből kerültek elő. A tatárjárás előtti megjelenésre mutat a bátonostori tál, a Bugacon és Kelebián előkerült tárgyak, de a Magyarország területén található legépebb limoges-i eredetű kereszt a szarvas-örménykúti kereszt is. A ma Magyarország területén előkerülő zománcozott munkák, melyek limoges-i hatásokat mutatnak nem minden esetben import áruk. A limoges-i korszak hatására a magyar ötvösök próbálták utánozni a limoges-i zománcozott tárgyakat, de ezen utánpótlások csak gyengébb minőségben készültek. A limoges-i tárgyak már valószínűleg a 12. század végén megjelentek a Magyar Királyság területén, és használatban voltak a tatárjárásig, és a tatárjárás után terjedtek el a gyengébb minőségű, de helyi utánpótlások a limoges-i tárgyaknak.

Dr. Botár István

Székelyföld várai és a tatárjárás

A Székelyföld keleti sávjában található várak egy részét (Parajd-Rabsóné, Székelyudvarhely-Budvár, Varság-Tartód, Csíkszentdomokos, Csíkrákos, Csikcsicsó, Csíkzsögöd, Csíktusnád) az utóbbi évtizedek szakirodalmi elhelyezkedésük alapján „elrejtett közösségi menetsvárnak” tekintette. A 2021-es pogányvári (Csíkrákos) ásatás során és azt követően fogalmazódott meg

az a felismerés, hogy e három kitétel egyike sem igazolható. A helynévi, térképészeti kutatások és helyszíni bejárások nyomán az látszik, hogy ezek a várak nem „rejtőzködnek”, és így soha nem igazolt közösségi mentsvár szerepük sem tartható. Az őskorig visszanyúló, a római és népvándorlás korban is használt és a jelenkorig fennmaradó úthálózat rekonstrukciója nyomán e várak teljesen más összefüggésben tűnnek fel. A most bemutatott modell szerint ezek a középkori várak Erdély és Moldva közötti útvonalak mentén köztes pontokként helyezkednek el, így közvetlen régészeti bizonyítékai annak, hogy a Magyar Királyság a 13. század során ellenőrzése alatt kívánta tartani ezeket a keleti közlekedési folyósókat. Történeti szerepük tehát nagyon fontos, mert nézetem szerint nem kis helyi közösségek védekezésének elemei, hanem egy nagyobb léptékű, bizonyára központilag szervezett, „határvédelmi” rendszer emlékei, amely nyilvánvaló összefüggésben állt a mongol fenyegetéssel.

Dr. Sófalvi András

Karácsonkő vára, a milkói püspökség és a tatárjárás

Az Aranyos–Beszterce folyó moldvai kijáratánál található karácsonkői kora középkori fa-földvár általában még a régészek-történészek is kakukktójásként tekintenek. Az erősség területén félévszázaddal ezelőtt feltárt 12. század végi, illetve a 13. század első felére keltezhető környezetidegen leletek (kétélű kardok, tüskés sarkantyúk) azonban Erdély és a Magyar Királyság felé mutatnak. Írott források híján pontosan nem határozható meg Karácsonkő kapcsolata a királyság világi intézményrendszerével, legfeljebb modellezni lehet ennek szervezetét: adott vármegye területén működő határvárispánság alá tartozó határvár állt ezen a stratégiai ponton. Az alapvetően katonai objektumnak jelentős szerepe lehetett a keleti hadjáratok idején (Halics orosz fejedelemség ellen folytatott tucatnyi hadművelet a 13. század első évtizedeiben), illetve a kunokkal szemben, és ennek a politikának az égisze alatt került sor a milkói püspökség megalapítására (1227), melynek célja a hegyeken túli pogány népesség megtérítése és a régió magyar felségterületté nyilvánítása volt. Ebben a politikában kimagasló szerepe volt Béla ifjabb királynak, és nem kizárt, hogy a terület közvetlenül az ő irányítása alá került, mint határipánság (marchia). Az intézmény egyik kulcsfontosságú láncszemét, a karácsonkői várat a régészeti leletek és megfigyelések tanúsága szerint a tatárjárás pusztította el, ennek lett áldozata a kun püspökség is.

Dr. Katona-Kiss Attila

Hozzávetőlegesen fél évszázada került elő a ma Nagybecskerekhez (Zrenjanin) tartozó Tamáslaka (Tomaševac) határból az a veretes övet, sisakot, szablyát és sodronying töredékeit tartalmazó leletegyüttes, amelynek elemei kétségen kívül a Magyar Királyságba bebocsátást nyert kunok művelődéstörténeti

emlékei közé sorolhatók. A tárgyi anyag összetétele azt is jelzi, hogy a hagyatékok egy olyan megbolygatott sírból látott napvilágot, amely a kunok előkelő rétegének pogány rítusú temetkezéseihez sorolható. A Temes folyó vidékén egykor megásott nyughely e csoport 15. képviselője, a Borcsol nemzetség szállásterületéről pedig ismereteink szerint az első. A tamáslaki veretes övről a magyar kutatásnak is volt tudomása, de a leletegyüttes további részéről nem, így arról sem, hogy a Temesvidékről egy kun vezéri temetkezés mellékletei kerültek közgyűjteménybe. Előadásunkban ezt a hagyatékokat mutatjuk be, továbbá néhány olyan helynévi adatot is tárgyalunk, amelyek jó eséllyel ugyancsak ennek a kun nemzetségnek az emlékköréhez sorolhatók. A két forráscsoport egyidejű vizsgálata azért is indokolt, mert a temesvidéki kunok a Maros–Körös közén megszállt nemzetséghez hasonlóan az 1282. évi hódi csata után elhagyták a Magyar Királyság területét, azok rövid, alig néhány évtizedes magyarországi történetét írott kútfők értesítései alapján még csak vázolni sem lehet. A régészeti és helyneves emlékek bemutatásával, lokalizálásával, valamint azok időrendjének meghatározásával viszont – reményeink szerint – adatokat tudunk szolgáltatni a Temesvidék kun időszakának történetéhez.

Dr. Kovács Szilvia

A Magyar Királyságból elhurcolt foglyok a Mongol Birodalomban

A felemelkedő Mongol Birodalomban egyre nagyobb jelentősége lett a hadjáratok során szerzett hadifoglyoknak, akik jelentős része lényegében rabszolgává vált. Így a Mongol Birodalom (1206–1368) jelentős hatással volt egész Eurázsia rabszolgatartására. A foglyok a zsákmány meghatározó részei voltak: egyrészt az előkelőkért jelentős váltságdíjra számíthattak, a többiek pedig már a hadjáratban alkalmazható munkaerőtől egészen az úm. ágyúöntelékig hasznosíthatók voltak. A foglyok közül sokakat a hódítók magukkal hurcoltak Keletre, a Mongol Birodalom törzsterületeire. Bár jelentős részük sorsa szenvedés és nélkülözés volt, némelyiküknek más sors jutott. A nyugati utazók beszámolóiban a Mongol Birodalomban élő sokféle helyzetű, a tatárjárás során elhurcolt fogollyal találkozhatunk. Az előadás célja a Magyar Királyságban fogságba vetettek szerepének és jelentőségének vizsgálata.

Prof. Dr. Zimonyi István

A mongol nyugati hadjárat helye a hódítási hullámokban és stratégiai céljai

A Mongol Birodalom a történelem legnagyobb szárazföldi kiterjedésű hatalma, amely három nagy hódítási hullám révén alakult ki. Dzsingisz kán (1206–1227) a steppei nomádokat egyesítve Eurázsia keleti felében elindította az első hullámot, amely észak Kínát, és az iszlám világ keleti felét érte el. Utóda Ögödej (1229–1241) alatt először Kína északi felét vették véglegesen birtokba, majd 1235-ben határoztak az Európa elleni hadjáratról, ami Ögödej

halálakor ért véget. A harmadik hullám Möngke (1251-1259) idejére esett, amikor az Iszlám világ központi területeit kebeleztek be, s ezzel egyidőben elkezdtek dél Kína meghódítását. Ebben a keretrendszerben érdemes vizsgálni a Magyar Királyság elleni hadjáratot. A mongol stratégiai tervezés alapvetően a pontos információkon alapult. Az európai hadjárat célja az volt, hogy Kelet-Európa meghatározó hatalmait térdre kényszerítsék. A volgai bulgárokat, Vlagyimir-Szuzdáli Fejedelemséget, a kunokat és az alánokat 1240 tavaszára meghódították. Az alán főváros Magasz elfoglalása után a mongolok egy lakomát és tanácskozást tartottak. Ögödej visszarendelte Gүjүköt és Möngkét csapataival. Ennek értelmében az eddig feltételezett nyolc tümenből kettőt visszavontak. A mongol hadjárat folytatásáról is ekkor dönthettek. A további hadműveletnek a legfőbb stratégiai célja Magyar Királyság elfoglalása lehetett, amit az indokolt, hogy a magyar király felvette a Cumania királya címet, illetve Kötöny a kun népeisége a Magyar Királyság területén talált menedéket. A mongol felfogás szerint a legyőzött nomád néprészek befogadása hadüzenettel ért fel.

Dr. P. Szabó Sándor

A muhi csata tatár narratívája kínai nyelvű mongol források alapján

A kínai nyelvű mongol források felbecsülhetetlen értékű információkat tartalmaznak a muhi csatáról és a magyarországi tatárjárásról, ennek ellenére mindaddig méltatlanul kevés kutatói figyelem irányult rájuk Magyarországon és külföldön egyaránt. Az előadás rámutat, hogy a rendelkezésünkre álló kínai nyelvű mongol történeti források alapján meglehetősen nagy részletességgel rekonstruálható a muhi csata tatár narratívája.

